
EDUCATIONAL REFORMS AND SOCIAL ADAPTATION DURING PANDEMIC

Venelin Terziev

Georgi Rakovski Military Academy – Sofia, Bulgaria, University of Rousse, Rousse – Bulgaria
Kanef University Hospital – Rousse, Bulgaria, terziev@skmat.com

Ivelina Dacheva

Vasil Levski National Military University – Veliko Tarnovo, Bulgaria, iva_dacheva65@abv.bg

Abstract: This study represents an attempt to briefly analyse the labour market situation in Bulgaria during the pandemic crisis and to find a solution to new challenges our education system shall face. Through changes in the educational environment the authors tried to formulate and define teaching methods, organization and management of the values changing process, creation of new culture of the school community, emphasis on the project-based educational process, increase in students` learning motivation through experience, development of key competencies so that learners can meet the requirements of the dynamic labour market – the ability to independently gain knowledge and planning skills.

Keywords: social processes, unemployed people, crisis situation, social policy.

ОБРАЗОВАТЕЛНИ РЕФОРМИ И СОЦИАЛНАТА АДАПТАЦИЯ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ

Венелин Терзиев

Военна академия „Г. С. Раковски“ – София, България, Русенски университет „Ангел Кънчев“ – Русе, България, Университетска многопрофилна болница за активно лечение „Канев“ АД – Русе, България, terziev@skmat.com

Ивелина Дачева

Национален военен университет „Васил Левски“ – гр. Велико Търново, България, iva_dacheva65@abv.bg

Резюме: Настоящата разработка се опитва да направи кратък анализ на ситуацията на пазара на труда в България по време на пандемична криза и да се опита да намери отговор на новите предизвикателства пред образователната система. Направен е опит да се формулират и дефинират чрез промени в образователната среда, начина на преподаване, организация и управление на процесите да се осъществи промяна в ценностите, създаване на нова култура на училищната общност, акцентирание върху проектно-базиран образователен процес, повишаване мотивацията на учениците за учене чрез преживяване, развиване и формиране на ключови компетентности, така че обучаемите адекватно да отговорят на изискванията на динамичния пазара на труда - способности за самостоятелно усвояване на знания и уменията за планиране.

Ключови думи: социални процеси, безработни лица, кризисна ситуация, социална политика.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В последните години расте броя на организациите, които внедряват в практиката на своята дейност стратегическите балансиращи карти. По мнението на консултанти и специалисти голяма част от организации използват този метод под друго име, като същевременно разработват свой собствен формат за многокритериален анализ (карти), отчасти напълнящ класическия първообраз. Всички модели имат една обща особеност. Те предоставят възможност за измерване и контрол на такива параметри от дейността на организациите, които не могат да бъдат адекватно отразени от методите на традиционния финансов контрол. Познаването на психологическите и професионалните аспекти на социалната адаптация на различните категории сътрудници (работници и служители), принудени от обстоятелствата да сменят сферата, в която полагат труд или пък да останат временно или за по-дълъг период извън пазара на труда, е в основата на създаването и прилагането на правилни политики при взаимодействието на различните структури и органи, ангажирани с този процес на различни равнища. От съществено значение при разработването на модели за поведение и политики за насърчаване на професионална и социална мобилност е познаването на процесите, довели до особено положение значителна част от определена група от хора да стане уязвима и да бъде обект на „социална“ интервенция чрез различни програми, мерки или специални социални технологии.

2. АДАПТИВНОСТ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЧНА ОБСТАНОВКА

Определено световната пандемия от COVID-19 е предизвикателство за всички ангажирани със социален инженеринг – както на най-високото управленско ниво в държавата, така и в научните общности, които са призвани да търсят, изследват и предложат подходящи решения, механизми и проекти за решаването на кризисната ситуация.

Търсенето и намирането на точни правилни решения в тази посока, изисква не само специфични умения и компетенции, а също така достатъчно натрупан опит, информация и знания в тази посока. Това предизвикателство не може и не трябва да бъде действие само на едно лице, а на група от учени, изследователи и политици с достатъчно висока експертиза, което да предположи начертаването на обективен и точен план за действие.

За да бъде намерено такова или такива решения е необходимо да се съобразим поне с няколко обстоятелства, а именно (Terziev, 2020a):

- социалната и икономическа обстановка непосредствено преди настъпване на критичната ситуация, в случая пандемията от COVID-19;
- обхват на пандемията и предприети мерки за физическа изолация за овладяването ѝ;
- действия на правителствените органи за неутрализиране на негативните последици от мерките за физическа изолация;
- бързина на възстановяване на нормалния процес на живот и икономическа активност.

Ситуацията в навечерието на световната пандемия накратко би охарактеризирана „в очакване на криза“, което показателно показва настъпили определени икономически и социални процеси. Световната икономика се намира в период на десетгодишен непрекъснат растеж, като се забелязват първи сигнали на приближаваща икономическа криза. До колко тези очаквания са плод на реални анализи или са плод на емпирично прехвърляне на ситуацията от предходни периоди е въпрос на детайлен анализ. Икономиката на България като част от икономиката и процесите, които протичат в Европейския съюз и световната икономика не прави изключение. Имотният пазар е достатъчно надценен и за това има достатъчно доказателства. Налице са първите признаци на забавяне на процесите в строителството, сектор в който са заети достатъчно голям брой хора, които са с ниско образование и квалификация, а техните умения са на оставата на предишен натрупан трудов опит. Независимо от създалата се обстановка, банковият сектор е в относителна готовност да реагира адекватно, банките са капитализирани и разполагат с ресурс, което позволява лихвите да бъдат на ниски нива и това е достатъчен аргумент за поддържане на строителството и дейностите свързани с него на приемливо ниво. Секторът на услугите, в който също са заети достатъчно на брой хора с ниска образователна квалификация е в добър възход. Най-вече това са туристическия бранш и обслужващите сектори. През 2019 г. той бележи значителен ръст на развитие. И за двата сектора за които идва коментарът се говори за недостиг и дори за липса на достатъчно и добре подготвени кадри, и в някой от случаите дори и за необходимост от внос на работна сила от страни извън Европейския съюз.

В същото време политиките, които се реализират на пазара на труда за под-помагане създаването на работна сила, която да е подходяща за тези сектори на българската икономика не дават положителен резултат. На всички е ясно, че този процес е достатъчно продължителен по време и резултатите от него ще са видими едва след десетина години. Професионалната ориентация и придобиването на професионални умения е част от пазарните механизми, които се очаква да запълнят създалия се вакуум, но за съжаление това на практика не се случва. Необходимостта от достатъчно на брой и то ефективни инструменти, които да повлияят на този процес на пазара на труда се оказва все по-наложителен и да налице всички предпоставки, които да водят до обективирана такава политика, която да подпомогне този социален процес. Действията на призиваните за това социални институции, като министерства, национални трипартитни органи, местни областни комисии по заетост и регионалните съвети за регионално развитие трябва да предложат такива, които по най-добър и пълноценен начин да задоволят възникналите потребности и да отчетат бъдещи такива. Социологически и аналитични изследвания в тази област не липсват, но недостатъчно доброто планиране на тези дейности и оставянето им само на регулиращата функция на пазарните механизми доведе до сериозни проблеми в тази област.

Този опосредствен и в никакъв случай детайлен анализ България навлиза в кризисната ситуация на епидемията от COVID-19.

Въведените мерки за физическа изолация поставят на изпитание всички сектори на икономиката на страната, така и образователната и система. В период на трудности, когато се налага да се вземат бързи решения за възникналите нетрадиционни проблеми, най-ясно проличават предимствата и недостатъците на всички системи в обществото ни – здравна, социална, образователна, отбранителна и т.н. Необходимостта от

пренастройване в движение способства да бъде измерена ефективността и ефикасността на всяка една от тези системи. Това е момент за дефиниране на нуждите от иновации, за формиране на стратегии за развитие и то не само в краткосрочен план, но и такива, които да отговорят на тези предизвикателства (Terziev, 2020b-c).

В тази връзка, всяка система, която макар и не пряко, но много съществено влияе върху останалите системи и върху цялостното развитие е и образователната. Образователната система дори в нормална ситуация е натоварена с очаквания, а сега още повече. Тя трябва да осигури определен набор от знания и умения, но тя трябва и да научи подрастващите да бъдат достатъчно адаптивни към променящите се условия. Готови рецепти за това, как и по какъв начин да се приспособяваме се оказва, че няма създадени. В този ред на мисли, можем да бъде направим определени заключения, че способността за адаптация е съвкупност от широк спектър от знания и не малък набор от умения, натрупан опит, та дори и определена иновативност. На първо място, естествено поставяме научно приложните знания – знания по приложни науки, както и по география, история, природа и т.н., но също така и знанията за общественото устройство, за функционирането на обществените отношения и самите системи, за законите, на които те се подчиняват, възможности за анализ и прогнозиране, и др..

В подкрепа на твърдението ни може да послужи кратък преглед на ситуацията в споменатите по-горе сектори - туризъм и строителство, при възникването на пандемичната криза.

С началото на въвеждането на извънредно положение се затварят всички заведения за обществено хранене, както и питейни и увеселителни такива. Дава се възможност на заведенията да продават и доставят приготвена храна, но без осъществяване на консумация на място. Макар и формално хотелите да не са затворени, дейността им е силно ограничена и голяма част от тях затварят напълно. Това на практика оставя без работа всички заети, като сервитьори, бармани, голяма част от работниците в кухните, обслужващия персонал и др.. Така по предварителни оценки за много кратък период над 100 000 човека губят работата си и попадат на пазара на труда. Други излизат в продължителен неплатен отпуск. Регистрираните безработни лица са предимно с основно или с по-ниско образование и малък набор от компетенции. Една от възможностите за тях е да се възползват от социалната защита на държавата чрез получаване на обезщетение за оставане без работа, кое-то се осигурява след регистрация в местното бюро по труда и териториалното поделение на Националния осигурителен институт. Размерът и срокът на получаване на паричното обезщетение зависи от общия трудов стаж и размера на получаваното трудово възнаграждение през последната година и се регламентира от Кодекса за социално осигуряване. Друга реална възможност е да се пренасочат максимално бързо към сектори, които могат да работят и имат нужда от работна сила. Трябва да отбележим, че дисбалансите в тази посока са достатъчно големи. Независимо, че има достатъчно голям брой свободни работни места на първичния пазар на труда, те остава дълго свободни и незаети по различна специфика – в отдалечени населени места, липса на работна сила с подходящи квалификационни характеристики и ред други. Възможностите на образователната система за осъществяване на социално програмиране и реализирането на социална политика в подпомагане на този процес на достатъчно обективни и могат да бъдат оценени като добри. В този ред на мисли можем да дефинираме няколко посоки на действие (Terziev, 2020c-d):

- Подпомагане на процеса на личностна мотивация за осъществяване на желана промяна. Всеки човек е неповторим, със свой душевен мир, със своите ценности, с консервативни нагласи или пък отворен към промяна. Образователната система, най-вече училищното образование, трябва да въведе такива технологии и иновации в учебния процес, че да изгради в подрастващите желание за промяна, за използване на всяка възможност, да се предаде вярата, че всеки сам е господар на живота си и на действията си;
- Усвояване на знания в по-широк диапазон, позволяващи лесно преминаване към друга професионална реализация. Разбира се, това не е необходимо да са академични знания, а базови знания в различни области, така че с малка „надстройка“ и допълнителна подготовка да са достатъчни за упражняване на дадена нова професия;
- Трайност на знанията. За да останат трайни знания за достатъчно дълъг период от време, така че да се използват в трудовия път, е необходима методика за преподаване и усвояване, предполагаща разбиране на генезиса на учебните предмети, защото не може да има трайни знания чрез наизустяване на постулати. Така на практика здравната криза дефинира пределно ясно местата, на които е нужно да има въздействие или по-точно казано целенасочено действие, т.е. нужда от иновации и нови социални технологии. Образователната система, въпреки че се справи с бързото преминаване от традиционно към дистанционно обучение или обучение в електронна среда, е необходимо да бъде преориентирана и насочена към ранно професионално ориентиране на учениците. Необходимо е да се анализира дали този процес освен определени позитиви не нанесе и негативи върху обучаемите. Заслужава да отбележим, че в случая е налице

изпреварващо действие чрез популяризирането и внедряването на STEM обучението в българските училища.

Съкращението STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) в образованието обозначава изучаването на съвкупността от природни науки, технологии, инженерни науки и математика. Природните науки обединяват физика, биология, химия, астрономия, логика и статистика. Основна цел на STEM обучението е развиването на мисленето – математическо, логическо и инженерно. Обучението в STEM се базира на интегриран подход и методика, която поставя ученика в центъра на обучението и насърчава ученето чрез проектно-базирано обучение, чрез преживяване, творчество и експериментиране. Развитието на логическо и инженерно мислене способства пък за придобиване на определен набор от трайни знания, гарантиращи вътрешна увереност, адаптивност и личностна реализация.

Чрез реализиране на STEM учебна среда се пречупва стереотипа за традиционната физическа среда в училище и се изгражда творческа среда и учебни пространства, които да дадат възможност за реализиране на иновативни модели на обучение и възпитание. Чрез промяна на образователната среда, обзавеждането на съвременни творчески лаборатории, начина на преподаване, организация и управление на училищните процеси се постига:

- промяна в ценностите: в центъра на обучението се поставя ученикът с неговите потребности, интереси, психически и личностни особености;
- създаване на култура на училищната общност;
- развиване на уменията за работа в екип;
- акцентирание върху проектно-базиран образователен процес;
- повишаване мотивацията на учениците за учене чрез преживяване;
- развиване и формиране на ключови компетентности, така че обучаемите адекватно да отговорят на изискванията на динамичния пазара на труда - способности за самостоятелно усвояване на знания, уменията за планиране, прогнозиране, анализиране и презентирание на създаденото;
- развиване на математическото и логическото мислене;
- критичност и самокритичност;
- отговорност към поемане на задачи и тяхното решаване;
- усъвършенстване на уменията за разрешаване на реални казуси от живота и бизнеса;
- умение за проверка и затвърждаване на знанията чрез практическо приложение;
- повишаване ангажираността, отговорността на учащите към надграждане на умения и компетенции, отговарящи на съвременните потребности на обществото;
- намаляване на агресията и нетолерантното отношение между учениците;
- водят се от мотото: „Аз искам! Аз мога! Аз знам!“

От своя страна от преподавателите се очаква:

- да бъдат модератори, партньори в учебно-възпитателния процес;
- да преосмислят методите и инструментите на преподаване и оценяване, с цел подпомагане и улесняване на учебния процес;
- стремеж към постигане на функционална грамотност по всички дисциплини, използвайки интердисциплинарни модули на учебно съдържание;
- повишаване на мотивацията за придобиване на нови умения и компетентности чрез допълнителни специализации;
- успешна комуникация и приобщаване на всички участници в учебно-възпитателния процес, училищната общност за осъществяване на мисията и визията на училището.

За постигането на тези цели следва да бъде мобилизирана цялата училищна общност, включваща учители, родители, училищно настоятелство, обществен съвет, местната власт и др.. Родители с подходящи професии могат да предадат своя опит и умения. Учители, не само по конкретните дисциплини, но целият учителски колектив може и трябва да бъде пряко ангажиран с провеждане на мултидисциплинарни уроци и мероприятия.

Училищното настоятелство и обществения съвет подкрепят и насърчават изграждането на STEM среда в училище.

Учебното съдържание в STEM средата изисква приспособяване на учебните планове и програми, което се извършва в координация с РУО (Регионално управление на образованието) по места.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ангажираността на всички, поддържането на взаимоотношения на уважение, толерантност, сътрудничество с всички представители на училищната общност във всички етапи на учебно-възпитателния процес,

категорично подобрява условията на училищната среда, което води до повишаване качеството на образователния процес, повишаване на конкурентоспособността на съвременното училище и предлагане на образователни услуги, удовлетворяващи високите изисквания на обществото.

Министерството на образованието и науката може да се каже е дефинирало нуждата от иновация в образованието, насочена към професионално ориентиране на учениците своевременно чрез стартирането на Национална програма „Изграждане на училищна STEM среда“. В случая е налице иновация по интерактивен метод с очакван непряк резултат. Постигането на целите на програмата в дългосрочен аспект ще има мащабен икономически ефект. И резултатът от популяризирането и внедряването на тази иновация може да бъде детерминиран чрез поведението на обществото в кризи като кризата, предизвикана от COVID-19 през пролетта на 2020 година.

ЛИТЕРАТУРА

- Terziev, V. (2020a). The social system in Bulgaria facing a particularly new challenge in a pandemic period. // 53rd International Scientific Conference on Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2020, pp.70-74, ISSN 1849-7535.
- Terziev, V. (2020b). Bulgarian universities and the crisis situation created by COVID-19. // 59th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Economic and Social Development (Book of Proceedings), Cakovec, Croatia, 2020, pp.113-117, ISSN 1849-7535.
- Terziev, V. (2020c). Science as a tool for social development. // Review of Socio-Economic Perspectives, Ankara, Turkey, Vol 5(3), 2020, pp. 117-134, ISSN (Print): 2149-9276, ISSN (Online): 2547-9385.
- Terziev, V. (2020d). The Bulgarian labor market in a period of extraordinary crisis from the COVID-19 pandemic. // 18th RSEP International Economics, Finance & Business Conference – Virtual/Online 26-27 August 2020, Kadir Has University, Istanbul, Turkey, pp.111-115, ISBN: 978-605-06961-5-8/September 202.